

بررسی و ارزیابی شاخص‌ها و حوزه‌های کلان اقتصاد ایران

(با تأکید بر سیاست‌ها و راهبردهای کلان کشور)

اقتصاد دانش‌محور، تورم و تجارت

جلد دوم

تهیه تاریخ:

حسین درودیان، مجید میرزایی، نذرا علم‌الهدی، علی صبوری و سیما باقری

مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

عنوان و نام پدیدآور	بررسی و ارزیابی شاخص‌ها و حوزه‌های کلان اقتصاد ایران (با تأکید بر سیاست‌ها و راهبردهای کلان کشور) / تهیه و تدوین مجید میرزایی ... [و دیگران].
مشخصات نشر	تهران: شهرداری تهران، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، معاونت علم و فناوری، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	ج ۴.
شابک	۱۱۰۰۰۰ ریال: ج ۱؛ ۹۷۸-۶۰۰-۶۰۸۰۰-۲-۱۹-۲؛ ۱۳۵۰۰۰ ریال: ج ۲؛ ۹۷۸-۶۰۰-۶۰۸۰۰-۲-۱۵-۵؛ ۱۳۰۰۰۰ ریال: ج ۳؛ ۹۷۸-۶۰۰-۷۹۶۲۸-۰۰۰-۴؛ ۱۳۵۰۰۰ ریال: ج ۴؛ ۹۷۸-۶۰۰-۷۹۶۲۸-۰۰۰-۱-۱
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	تهیه و تدوین مجید میرزایی، پدram یزدانی، مهدی ذوالفقاری، سیما باقری.
یادداشت	جلد دوم تألیف حسین درودیان، مجید میرزایی، ندا علم‌الهدی، علی صبوری و سیما باقری است.
یادداشت	جلد سوم تألیف محمد غفاریفرد، مهدی ذوالفقاری، محمد صادی، ندا علم‌الهدی و سیما باقری است.
یادداشت	جلد چهارم تألیف رضا خوش‌سیما، وحید قربانی، ندا علم‌الهدی، محمد صادی و سیما باقری است.
یادداشت	کتابنامه.
مندرجات	۱. ج. تولید و رشد اقتصادی، اشتغال و بیکاری، سرمایه و سرمایه‌گذاری - ج ۲. اقتصاد دانش‌محور، تورم و تجارت - ج ۳. کشاورزی، صنعت، خدمات - ج ۴. دولت، خصوصی‌سازی، تعاون.
موضوع	شاخص‌های اقتصادی -- ایران
موضوع	Economic indicators -- Iran
موضوع	ایران -- اوضاع اقتصادی -- آینده نگری
موضوع	Iran -- Economic conditions -- Forecasting
شناسه افزوده	رزیابی، معیار - ۱۳۶۱ -
شناسه افزوده	شهرداری تهران، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، معاونت علم و فناوری
رده بندی کنگره	۳۹۵ / ۴۵ / ۴۳
رده بندی دیویی	۱۳۰ / ۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۴۲۲۵۰۹۰

مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

بررسی و ارزیابی شاخص‌ها و حوزه‌های کلان اقتصاد ایران (با تأکید بر سیاست‌ها و راهبردهای کلان کشور)؛ اقتصاد دانش‌محور، تورم و تجاری‌سازی

تهیه و تدوین: حسین درودیان، مجید میرزایی، ندا علم‌الهدی، علی صبوری و سیما باقری

طراح جلد و صفحه آرایی: روابط عمومی

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۵

چاپ: فاطرنگار

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

بها: ۱۳۵,۰۰۰ ریال

ناشر: انتشارات مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران؛ معاونت علم و فناوری
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۰۸۰۰-۲-۱۵-۵

کلیه حقوق چاپ برای ناشر محفوظ است.

نشانی: خیابان شریعتی، خیابان پل رومی، خیابان شهید اکبری، نبش خیابان آقابزرگی، شماره ۳۲

کد پستی: ۱۹۶۴۶۳۵۶۱۱ تلفن: ۲۲۳۹۲۰۸۰-۸۳
info@rpc.tehran.ir http://rpc.tehran.ir

سخن نخست

اقتصاد شهری در کلان‌شهرهای کشور به ویژه شهر تهران، بسیار متأثر از تحولات اقتصادی کلان کشور است. لذا بررسی و رصد تحولات و رخدادهای اقتصادی کشور، این فرصت را در اختیار مجریان و سیاست‌گذاران حوزه‌های اقتصاد شهری قرار می‌دهد تا با مشاهده نتایج شاخص‌ها و معیارهای مربوطه به سیاست‌گذاری صحیح و دقیق مبادرت ورزند. بر این اساس، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران با توجه به رسالت خود و ظرفیت‌ها و توانمندی‌های موجود در مجموعه و به منظور ایجاد امکان سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی دقیق برای مدیران، صاحب‌نظران و پژوهشگران حوزه اقتصاد شهری، به تدوین مجموعه‌ای ۴ جلدی در حوزه کلان اقتصاد کشور مبادرت کرده است. این مجموعه که فاز نخست ترسیم نقشه راه اقتصادی شهر تهران است، زمینه بررسی تحولات اقتصادی کشور در سطح جهان و منطقه‌ای را ایجاد کرده و امکان تدوین نقشه‌ای جامع برای شهر تهران در حوزه‌های مختلف اقتصادی را به وجود می‌آورد. فاز بعدی این مطالعات در بررسی در حوزه شهر تهران و تدوین راهبردهای کلان و اجرایی برای شهر تهران می‌پردازد، در حال انجام می‌باشد که امید است در آینده‌ای نزدیک این مجموعه نیز منتشر شود.

در این مجال از زحمات جناب آقای دکتر امیر و همکاران ایشان در گروه پژوهش‌های راهبردی مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران تشکر و قدردانی می‌کنم.

بابک نگاهداری

ریاست مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

پیشگفتار

دستیابی به توسعه پایدار شهری و رفاه بالاتر شهروندان، مستلزم برنامه‌ریزی هماهنگ و مبتنی بر درک صحیح از خواسته‌ها و نیازهای شهروندان است که در این راستا، بی‌شک درک دقیق از مسائل گوناگون کشور و همچنین سیاست‌ها و رویه‌های حاکم بر آن، می‌تواند زمینه‌ساز حرکتی دقیق‌تر و هوشمندانه‌تر جهت دستیابی به اهداف در نظر گرفته شده برای شهر باشد. کسب این درک از تحولات اقتصادی کشور نیز نیازمند مطالعه‌ای جامع و دقیق در این خصوص است. اگرچه درخصوص موضوعات اقتصادی در ایران مطالعات و کتاب‌های گوناگونی به چاپ رسیده‌اند، اما اغلب کتاب‌های منتشرشده در این باره تنها به چند موضوع خاص اختصاص یافته و مجموعه‌ای که به طور هم‌زمان بخش‌های مختلف اقتصاد ایران و به صورت یکپارچه پرداخته باشد، کمتر به چشم می‌خورد. لذا به عنوان نخستین گام^۱ از تهیه اسناد و نقشه راه در حوزه‌های مختلف برای شهر تهران، مجموعه حاضر در سطح ملی و برای ۱۲ رفسا، رویکرد اقتصاد، اشتغال و بیکاری، سرمایه و سرمایه‌گذاری، اقتصاد دانش‌محور، تورم، تجارت، کشاورزی، صنعت، معدن، خدمات، دولت، خصوصی‌سازی، تعاون^۲ تهیه و در ۴ جلد ارائه شده است. در این نوشته، ساختار مطالب به صورت یکپارچه و منظم تدوین شده، به گونه‌ای که در هر فصل بعد از مقدمه‌ای کوتاه، به بررسی تفصیلی اهداف نظامی موضوع پرداخته می‌شود. در این بخش، ابتدا مفاهیم اولیه بیان، سپس نظریات و دیدگاه‌های مکاتب مختلف اقتصادی پیاپی موضوع بررسی می‌شوند. پس از آن مروری گذرا بر وضعیت موجود موضوع مورد مطالعه در جهان و ایران خواهیم داشت، همچنین به بررسی چالش‌ها و پتانسیل‌های موجود درباره موضوع مورد مطالعه در کشور پرداخته و در پایان را بردها و سیاست‌های کلان و اجرایی، به منظور تحقق فرصت‌ها و از پیش رو برداشتن چالش‌ها ارائه می‌شوند.

شایان ذکر است که ایده نخستین و حمایت‌کننده اصلی تهیه این مجله، نام آقای دکتر عسکری آزاد-ریاست قبلی مرکز- بوده که با راهنمایی برابر خود زمینه تهیه این مجموعه فراهم کرده‌اند و به واقع در ادامه اگر حمایت‌های جناب آقای دکتر نگاهداری-ریاست کنونی مرکز- نبود، این مجله به شکل کنونی آن چاپ و منتشر نمی‌شد، از این رو لازم است از این بزرگواران کمال قدردانی را داشته باشیم. همچنین از سرکار خانم باقری که در به روزرسانی اطلاعات بخش‌های مختلف این مجموعه، با ما همکاری کردند و از تلاش‌های سرکار خانم علم‌الهدی و آقایان مجید میرزایی، علی صبوری و حسین درودیان در تهیه این مجموعه، تشکر و قدردانی می‌کنیم. به علاوه باید از زحمات سرکار خانم خوشیخت که در تنظیم و تایپ این مجموعه یاری‌گر ما بوده‌اند،

۱- گام‌های دیگر این مسیر، یعنی بررسی وضعیت شهر تهران در هر یک از سر فصل‌های مورد اشاره در مقایسه با کشور و همچنین سیاست‌ها و راهبردهای کلان و اجرایی، در جهت بهبود وضعیت شهر تهران در حال تهیه‌اند که امید است این مجموعه نیز به زودی نهایی شده و به چاپ برسد

بسیار سپاسگذار باشیم.

در پایان باید بیان داشت، اگرچه تلاش شده تا کتاب حاضر خالی از اشکال باشد، اما با این همه، وجود اشکال را در کتاب دور از ذهن نمی‌دانیم؛ چراکه وسعت و تنوع موضوعات مطرح‌شده این مسئله را ناگزیر می‌کند. از این رو از تمامی استادان، دانشجویان و پژوهشگرانی که این کتاب را مورد بررسی و استفاده قرار می‌دهند، تقاضا می‌شود تا با ارائه نظرات و پیشنهادات سازنده خود ما را در اصلاح و بهبود این مجموعه یاری کنند. امید است که تلاش‌های صورت گرفته در تهیه این مجموعه، باعث خشنودی حضرت حق تعالی و برای جامعه اسلامی مان مفید واقع شود.

www.ketab.ir

فهرست مطالب

مقدمه

بخش اول: اقتصاد دانش محور

۱۷	۱-مقدمه.....
۱۸	۲- ادبیات نظری و تعاریف.....
۱۹	۲-۱- تعریف مفاهیم.....
۲۲	۲-۲- سیر تحول اقتصادها و ضرورت توجه به دانش و اقتصاد دانش محور.....
۲۴	۲-۳- ستونهای اقتصاد دانش محور.....
۲۶	۲-۴- پیش نیازها و ویژگیهای اقتصاد دانش محور.....
۳۰	۲-۵- فرآیندهای اساسی در اقتصاد دانش محور.....
۳۱	۲-۶- نقش دولت در اقتصاد دانش محور.....
۳۳	۲-۷- الگوهای مختلف سنجش اقتصاد.....
۴۰	۳- بررسی روند تحولات جهانی در ارتباط با اقتصاد دانش محور.....
۴۰	۳-۱- بررسی کشورهای جهان.....
۴۴	۳-۲- بررسی مناطق مختلف جغرافیایی.....
۴۶	۳-۳- بررسی گروههای مختلف درآمدی.....
۴۹	۳-۴- بررسی ایران در میان کشورهای سند چشم انداز.....
۵۱	۳-۵- جمع بندی وضعیت ایران در شاخص اقتصاد دانش بنیان.....
۵۲	۴- تجربه سایر کشورها.....
۶۱	۵- ظرفیت های قانونی موجود در ایران برای تحقق اقتصاد دانش محور.....
۶۸	۶- چالش ها و فرصت های دستیابی به اقتصاد داناییمحور در ایران.....
۶۹	۶-۱- فرصت ها و مزیت ها.....
۷۱	۶-۲- چالش ها و نقاط ضعف راهبردهای ارائه شده برای اقتصاد دانش محور ایران.....
۷۶	۷- راهبردهای ارائه شده برای اقتصاد دانش محور ایران.....
۷۶	۷-۱- راهبردهای رژیم نهادی و انگیزش اقتصادی.....
۷۷	۷-۲- راهبردهای آموزش.....

۷۹	۳-۷- راهبردهای نوآوری
۸۱	۴-۷- راهبردهای فناوری اطلاعات و ارتباطات

بخش دوم: تورم

۸۵	۱- مقدمه
۸۵	۲- ادبیات نظری
۸۶	۲-۱- تعریف مفاهیم آثار و پیامدهای مرتبط با تورم
۸۸	۲-۲- نظریه‌های اقتصادی مرتبط با دلایل تورم
۹۶	۲-۳- آثار اجتماعی و اجتماعی تورم بر متغیرهای کلان اقتصادی
۹۹	۳- بررسی تحولات، روند گذشته و وضع موجود
۱۰۴	۳-۱- بررسی روند تورم در ایران طی دوره‌های مختلف
۱۰۹	۴- دلایل اقتصادی تورم
۱۰۹	۴-۱- تورم ناشی از فشار تقاضا
۱۱۲	۴-۲- تورم ناشی از فشار هزینه
۱۱۴	۴-۳- تورم ساختاری
۱۱۵	۴-۴- تورم انتظاری
۱۱۶	۵- چالش‌ها و فرصت‌های پیش روی کاهش تورم در کشور
۱۱۶	۵-۱- فرصت‌ها
۱۱۶	۵-۲- چالش‌ها
۱۱۸	۶- راهبردهای کاهش تورم
۱۱۸	۶-۱- راهبردهای مدیریت نقدینگی
۱۱۹	۶-۲- راهبردهای معطوف به عملکرد دولت
۱۱۹	۶-۳- راهبردهای معطوف به مشکلات ساختاری اقتصاد
۱۲۱	۶-۴- راهبردهای معطوف به سیاست‌های تجاری و ارزی

بخش سوم: تجارت

۱۲۵	۱- مقدمه
-----	----------------

۱۲۶	۲- ادبیات نظری.....
۱۲۶	۲-۱- تعریف مفاهیم کلیدی.....
۱۲۷	۲-۲- طبقه‌بندی رویکردهای نظری موضوع.....
۱۳۵	۳- تحلیل روند تجارت خارجی.....
۱۳۶	۳-۱- روند تجارت خارجی در جهان.....
۱۴۰	۳-۲- روند تجارت خارجی در ایران.....
۱۷۹	۴- ارزیابی سیاست‌های تجارت خارجی در برنامه‌های توسعه.....
۱۷۹	۴-۱- سیاست‌های رویکردهای برنامه‌های توسعه.....
۱۸۴	۵- فرصت و چالش‌های موجود در بخش تجارت خارجی کشور.....
۱۸۴	۵-۱- فرصت‌ها.....
۱۸۵	۵-۲- چالش‌ها.....
۱۸۷	۶- سیاست‌ها و راهبردهای کلان و استراتژی بخش تجارت خارجی.....
۱۸۷	۶-۱- گسترش تعامل اقتصادی با دنیا، خارج‌افزایی نقش در تجارت جهانی.....
۱۸۸	۶-۲- توسعه صادرات غیرنفتی.....
۱۸۹	۶-۳- پایدارسازی درآمدهای ارزی و تنوع منابع درآمدی.....
۱۸۹	۶-۴- کنترل و مدیریت واردات.....
۱۹۱	منابع.....

مقدمه

دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی و تثبیت آن، همواره یکی از دغدغه‌های اساسی اقتصاددانان و دولتمردان در کشورهای مختلف بوده است. در این میان عوامل متعددی وجود دارند که بر این امر تأثیرگذار هستند. یکی از مهم‌ترین عواملی که در دوره‌های مختلف اقتصادی در کنار نهاده‌های کار و سرمایه همواره مورد تأکید فراوان بوده و در چند دهه گذشته نقش و اهمیت فوق‌العاده‌ای در رشد اقتصادی داشته، نهاده دانش است. نقش دانش به منزله منبع توسعه اقتصادی، هیچ‌گاه از نظر اقتصاددانان پنهان نبوده است. در این رابطه برای نمونه می‌توان به مطالعات «آدام اسمیت» اشاره کرد که بیش از دو قرن پیش بر نقش دانش در رشد و توسعه اقتصادی واقف بوده است. در این میان با تغییرات شگرفی که طی چند دهه گذشته در عرصه دانش به وقوع پیوسته، اهمیت دانش در اقتصاد پررنگ‌تر شده است. عواملی نظیر رشد سریع فناوری اطلاعات و ارتباطات و بهانه سدن که از آن تحت عنوان انقلاب دانش نیز یاد می‌شود، فضای جدیدی برای رقابت، تجارت، رشد و توسعه اقتصادی فراهم کرده که به شکل‌گیری اقتصادهای دانش‌محور شده است. این رویکرد نوین در اقتصاد با ایجاد تخصص و بهبود بهره‌وری عوامل تولید به مثابه عوامل درون‌زا در رشد اقتصادی، فرصت‌های جدیدی را برای رشد کشورها به وجود آورده است. بر این اساس در فصل اول کتاب حاضر به این مهم تحت عنوان اقتصاد دانش‌محور پرداخته می‌شود.

علاوه بر ثبات رشد اقتصادی، ثبات قیمت‌ها (کفایت) نیز از مهم‌ترین اهداف سیاست‌های کلان اقتصادی به شمار می‌آیند. تورم به دلیل اثرات مخربی که بر پیکره اقتصاد وارد می‌سازد، توجه ویژه اقتصاددانان را به خود جلب کرده است. این پدیده از جمله مهم‌ترین معضلات اقتصادی است که بسیاری از کشورها به ویژه کشورهای در حال توسعه با آن مواجه هستند. در واقع پدیده تورم با رشد مستمر سطح عمومی قیمت‌ها و نه افزایش قیمت‌ها شناخته می‌شود. پیامدهای نامطلوبی همچون توزیع مجدد درآمد به نفع صاحبان دارایی، کاهش قدرت خریدافراد (به ویژه افراد دارای درآمدهای ثابت)، افزایش شکاف طبقاتی، افزایش نارضایتی عمومی، افزایش نااطمینانی و بی‌ثباتی اقتصادی و در نتیجه کوتاه‌تر شدن افق زمانی تصمیم‌گیری و کاهش سرمایه‌گذاری بلندمدت را به همراه دارد. علاوه بر آن، ارتباط تورم نه تنها در عرصه‌های اقتصادی، بلکه در عرصه‌های سیاسی نیز بازتاب مخصوص به خود را دارد. زیرا در همه کشورهای جهان، افزایش شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی، دستاویزی برای منتقدان دولت‌ها و رقابتی انتخاباتی در حوزه‌های سیاسی قرار می‌گیرد. از این رو، در فصل دوم این کتاب، این مهم یعنی تورم مورد بررسی قرار می‌گیرد.

یکی از راهکارهای اساسی دولتمردان برای تثبیت رشد اقتصادی، تثبیت تورم و بهبود اشتغال، تمایل به بسط روابط سودمند اقتصادی با سایر کشورهاست. گسترش ارتباطات بین‌المللی میان کشورها و مناطق مختلف جهان، موجب شده امروزه تجارت خارجی به عنوان یکی از مهم‌ترین موضوعات در اقتصاد جهانی مطرح باشد. ایران نیز از این امر مستثنا نبوده و حتی ساختار نفتی اقتصاد کشور نقش تجارت خارجی را پررنگ‌تر کرده است. اهمیت موضوع تجارت خارجی سبب شد در

سند چشم‌انداز ۲۰ساله کشور که با هدف رسیدن به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی تدوین شده است، بر «تعامل سازنده و مؤثر با جهان بر اساس اصول عزت، حکمت و مصلحت»، «توسعه صادرات غیرنفتی»، «هم‌افزایی و گسترش فعالیت‌های اقتصادی در زمینه‌های با مزیت نسبی» تأکید شود. بنابراین فصل سوم کتاب به بحث تجارت خارجی اختصاص دارد.

با این توصیف، کتاب حاضر در قالب سه فصل به موضوعات اقتصاد دانش‌محور، تورم و تجارت خارجی پرداخته است. ساختار فصل‌ها به صورت یکپارچه و منظم تدوین شده است، به گونه‌ای که در هر فصل پس از مقدمه‌ای کوتاه، به بررسی تفصیلی ادبیات نظری موضوع پرداخته می‌شود در این بخش در پی ارائه مفاهیم اولیه، نظریات و دیدگاه‌های مکاتب مختلف اقتصادی پیرامون موضوع، مورد بررسی قرار می‌گیرند پس از بیان مبانی تئوری، در بخش بعدی به اختصار وضعیت موجود، نحوه ورود مطالعه در جهان و ایران بررسی می‌شود. سپس چالش‌ها و پتانسیل‌های موجود در خصوص موضوع مورد مطالعه در کشور ایران در پایان راهبردها و سیاست‌های کلان و اجرایی، به منظور تحقق پتانسیل‌ها و از پیش رو برداشتن چالش‌ها ارائه می‌شود.

www.ketabon.ir